

FSM İlmî Araştırmalar
İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi
FSM Scholarly Studies
Journal of Humanities and Social Sciences
Sayı/Number 2 Yıl/Year 2013 Güz/Autumn
© 2013 Fatih Sultan Mehmet Vakif Üniversitesi

<http://dergi.fsm.edu.tr>

Elyazması Mecmualarda Gündelik Hayat, Güncel Sorunlar ve Günlük Dil: 18. Yüzyıl Osmanlı Edebiyatında Mahallileşmenin Kapsamı

Fikret Turan*

Özet

Elyazması mecmualarda gündelik hayata dair konuların günlük konuşma dili unsurlarıyla ifadesi 18. yüzyılda yaygınlaşmaya başlar. Bu metinlerde toplum içinde tartışma ve çatışma konusu olan kahve, tütün, tarikat-medrese çekişmesi, güncel olaylara tarih düşürme gibi konu ve uygulamalar farklı görüş ve bakış açılarıyla ortaya konarken mecmuaların farklı düşüncelerin dile getirildiği bir düşünce forumu işlevine sahip olduğu görülür.

Anahtar Kelimeler: Elyazması Mecmualar, Osmanlı edebiyatı, Edebiyat ve gündelik hayat, Konuşma Türkçesi, Edebiyatta mahallileşme

Daily Life, Actual Issues and Everyday Language in the Handwritten Anthologies (Mecmuas): Scope of the Localisation in the 18th Century Ottoman Literature

Abstract

Representation of everyday life issues in the styles of spoken language becomes more common in handwritten anthologies (mecmua) in the 18th century Ottoman literature. These literary pieces deal often with topics, issues and literary trends like controversial coffee and tobacco use, struggle and strife between members of tarikah orders and conservative scholars, and composing chronograms on the new events with varying interpretations. All these features turn handwritten anthologies into a forum of competing ideas.

Keywords: Handwritten Ottoman mecmuas (Anthologies), Ottoman literature, Everyday life and literature, Spoken Turkish, Localisation in literature

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakif Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul/Türkiye, fturan@fsm.edu.tr

Giriş

Osmanlı yazılı kültürünün önemli ürünlerinden olan elyazması mecmualarda günlük hayata dair konuların işlendiği mısra, beyit ve kıta gibi küçük manzumeler ile çeşitli amaç ve üslupla yazılmış mensur parçacıkların 18. yüzyılda nisbeten çoğaldığı görülür. Genel anlamda mahallileşme adını verdiğimiz sıradan günlük olayların ve güncel sorunların konuşma dili unsurlarıyla edebiyatta dile getirilmesi olayı, formal edebiyat şekilleri içinde bir önceki asrın ortalarından sonra bir eğilim olarak ortaya çıksa da esas olarak 18. yüzyılda Sabit, Hevayi ve Nedim gibi şairlerin elinde bir akım haline dönüşür. Şairler önceleri yeni ortaya çıkan mahallileşme anlayışını klasik şiirin oturmuş konu, üslup, mazmun ve mecaz estetiği ile belirli ifade kalıplarını hiçbir şekilde terketmeden, geleneksel klasik şiir şekilleri içinde eskiyle birlikte uygulamıştır. Dil, konu ve üslup bakımından yeniliğe açık şair ve yazarlar bu yeni edebiyat anlayışını “nev-tarz” veya “tāze zebān” terimleriyle isimlendirmişler ve bu terimleri 18. yüzyılda geleneğe sıkı sıkıya bağlı edebiyatçıları aşağılamak ve eleştirmek amacıyla yaygın olarak kullanmışlardır. Edebiyat tarihinde mahallileşme adı verilen bu anlayışın dönemin sanatçıları tarafından bu terimlerle isimlendirilmesi, divan şiiri bağlamı içinde yapılmıştır, çünkü edebiyat bu dönemde esas olarak şiiri ve manzum eserleri içeren bir kavram olarak algılanmıştır¹.

Bununla birlikte mahallileşme akımı, şiirdeki bu değişimi de içeren daha geniş bir terim olarak genel anlamda edebiyata yaklaşımı, edebi eserin üretilmesi ve sunulması süreci, şair ve yazar profili, eserlerin sunum mekanları ve vasıtaları ile dil ve imla unsurlarını da kapsayan geniş bir kavram olarak algılanmalıdır. Bu bağlamda, sözgelimi, dönemde halk şairleri ile divan şairleri arasında şiir tekniği, konu ve üslup bakımından beliren yakınlaşma, mizahi üslubun yaygınlaşması, müşterek gazel yazımı ve sunumu, daha sıradan şair ve yazarların şiir ve edebiyat denemelerini sunma ve yazılı olarak ortaya koyma imkanına kavuşması, şehirlerde açılan bir çok kahvehane ve bozahane ile zaten yaygın olan tekke, zaviye ve meclislerde şiir ve edebiyat faaliyetlerinin yoğunlaşması, sıradan edebi ürünlerin mecmualarda yer bulması ve konuşma dilinde kullanılan kelime deyim ve ifadeler ile gramer özelliklerinin edebiyatta ve yazıda özellikle gösterilmesi gibi olgular bu kavramın kapsadığı anlam spektrumunun unsurları arasındadır. Mahallileşmenin bu yönlerine dair değişik seviyelerde incelemeler çeşitli yazar ve araştırmacılar tarafından yapılmış olsa da daha az bilinen veya ismi belirtilmemiş yazar ve şairlerin mecmualara yansımış edebi parçalarında görülen mahallileşme unsurları pek incelenmemiştir. Biz bu makalede 18. yüzyılda oluşturulmuş bir mecmuanın iki yaprağına yansıyan bu türden manzum ve mensur parçaların dönemin gündelik hayatını, güncel sorunlarını ve edebiyat beğenisini gene döne-

1 18. yüzyıl Osmanlı edebiyatında mahallileşme konusu için bkz. Turan 2008.

min konuşma dili unsurlarıyla ne ölçüde yansıttığını inceleyeceğiz.

İncelediğimiz metinler Süleymaniye Kütüphanesinde Esat Efendi 3463 katalog numarasıyla kayıtlı bir elyazması mecmuanın 82b-84b sayfalarında bulunmaktadır. Mecmua, gündelik hayata ve yöresel kültür özelliklerine dair konuları işleyen manzum ve mensur edebi parçalar içeren 18. yüzyılda oluşturulmuş bir mecmuadır. Birçok mecmuada sık sık görüldüğü gibi burada da metinlerin çevresine veya derkenarlarda anlatılan konularla ilgili okuyucular tarafından birçok yorum yazılmıştır. Metinlerin büyük kısmının yazar ve şairinin ismi belirtilmemiştir. Yazar ve şairinin ismi belirtilen metinlerin de gerçekten gösterilen yazarlara ait olduğu şüphelidir. Bu türden bir çok kişi tarafından çeşitli tartışmalı konularda yazılmış veya söylenmiş ve sonradan büyük ölçüde anonimleşmiş metinlerin değişik dönemlerde bazı önemli tasavvuf şeyhlerine veya önemli edebi şahsiyetlere aitmiş gibi gösterilmesi çok rastlanan bir durum olduğu için bu konularda dikkatli davranmak gerekebilir.

Elyazması mecmualar belirttiğimiz bu yönüyle kitlesel matbuat öncesi dönemin günlük olaylarını, sorunlarını, fikir ayrılıklarını ve sanat anlayışını çeşitli bakış açılarıyla yansıtan çok sesli bir yayım aracı niteliği taşımaktadır². Özellikle kahvehaneler insanların gündelik hayat konularının yanı sıra dini, tasavvufi, edebi ve siyasi fikirler ortaya koyduğu ve bazen hararetle tartışmalar yaptığı bir genel alan, yani bir forum olurken buna paralel olarak oluşan bu türden mecmua sayfaları da bütün bu konuların ve tartışmaların yazılı olarak dile getirildiği yazılı tartışma alanı, yazılı forum olmuştur³. Burada dile getirilen bazı mısralar, cümleler ve çeşitli nitelikte manzumeler modern zamanların duvar yazıları, grafiti ve politik sloganlarına benzer bir işleve sahip olmuşlardır. Çoğunluğu halkın gündelik konuşma diliyledir veya resmi dilden epey uzaklaşmış ve konuşma

- 2 Bu dönem elyazması mecmualar her kesimden bireylerin toplumsal ve kültürel olaylar karşısında düşünce, tavır ve tutumlarını dile getirdikleri oldukça masum ve tabii kamusal alan özelliğine sahiptirler. Öncelikle matbu ve kitlesel değillerdir ve devletin veya güç gruplarının kontrolüne geçmemişlerdir. Her şeyden önemlisi elyazması mecmuanın forum olarak oluşumu başlangıç aşamasındadır. Avrupa'da kamusal alanların erken dönemdeki yapı ve işlevleri ile bunların dönüşümü konusu birçok yönüyle burada anlatılan konumuzla farklılıklar gösterse de erken dönemlerdeki işlevi itibarıyla bu alanda Osmanlı ve Avrupa toplumları arasında önemli benzerlikler de görülür. Konunun Avrupa'da 18-19. yüzyıllardaki durumu ve dönüşümü için bkz. Habermas 1998.
- 3 Kahvehanelerin kamusal alan olarak şekillenmesiyle buralarda toplanan çeşitli sosyal kesimlerden kişilerin sosyal, kültürel ve politik tartışma ve faaliyetler yaparak kahvehanelerde oluşturduğu muhalif sivil forum alanı konusunda son dönemlerde çeşitli sosyal tarih ve iletişim çalışmaları yapılmıştır. Bunlar arasında, özellikle Hauser & Mc Clellan 2009, Avrupa'daki benzer gelişmeleri açıklayıp yorumlayan Avrupa'daki örneklerle dayalı teorik yanı güçlü çalışmalardandır. Kahvehanelerin Türk toplumunda kamusal alan olarak ortaya çıkması ve gösterdiği özel durumlar için ise Akyazıcı Özkoçak 2009 ve Kömeçoğlu 2009 dikkate değer çalışmalardır.

diline epey yaklaşmış bir dil özelliğine sahiptir. Metinlerin yazarları veya şairleri veya müstensihleri genelde kendi kimliklerinden bahsetmezler. Bundan dolayı bu yazılar çoğu zaman belirli tek tek şahsiyetlerin fikrinden çok toplum içinde genel anlamda destek bulan geniş bir muhalif grubun fikirlerini yansıtan metinler olmuşlardır⁴.

Bu metinlerde konuşma dilinin samimiyeti ve geniş kesimlerin edebi zevkine uygun ahenk unsurları ile öne sürülen konuları okuyucuya benimsetme amaçlanmıştır. Burada özellikle yazı dilinin hem geleneği, hem de resmîyeti savunmasına karşı, yeni konular, yeni alışkanlıklar ve yeni durumların yeni fikirlerle ve yeni bir dil ve üslupla ortaya konmasının da “alternatif kültür” değerlerinin oluşması amacı doğrultusunda bilinçli tercihler ve çalışmalar olduğu görülür. Konuşma dili unsurlarının hem kelime hazinesi, hem üslup ve hem de imla yönüyle daha çok “yeni tarz” edebiyatı destekleyen veya hoş gören eserler ile daha az eğitilmiş orta sınıf yazar ve müstensih/aktarıcıların eserlerinde görülmesi bu görüşü güçlendirir. Bu bağlamda Türkçenin konuşma şivelerinde görülmeye başlanan b>p, c>ç ve d>t gibi ses değişimleri sadece Türkçe kökenli kelimelerde değil Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde de gösterilmeye başlanmıştır. Bu durum öylesine yaygın hale gelmiştir ki sadece Türkçeye geçmiş kelimelerde değil Arapça ve Farsça metinlerde bile görülmeye başlamış, ve Türkçe konuşma dili telaffuzunun özelliğini taşıyan Türk Arapçası ve Türk Farsçası diyebileceğimiz şiveler oluşmuştur. Aşağıda göstereceğimiz bu türden metinler konunun ne kadar yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı yazılı kültürünün orta düzeyde eğitilmiş uygulayıcıları dahi Türkçeden başka Arapça ve Farsça bilgisine de bu dillerle yazılmış orta düzey edebi eserleri okuyup anlayacak kadar bilgi sahibiydiler. Bu kültür adamlarının bazıları zaman zaman bu dillerde basit mensur ve manzum eserler de yazmayı denemişler ve bunları mecmua sayfalarına yansıtmışlardır. Bu sebeple toplumda tartışma konusu olan kahve, tütün, imla, edebi tavır ve üslup, eğlence hayatı, kimi dini, ahlaki ve tasavvufi soru ve sorunlar bu kültür adamlarının eline-i selâse denen, Türkçe başta olmak üzere, Arapça ve Farsça yazdıkları metinlerde dile getirilmiştir.

Toplumsal Çatışma Konusu Olarak Kahve

Eserin belirttiğimiz sayfalarında işlenen konuların başında Osmanlı toplumunda defalarca yasaklanan ve serbest bırakılan kahve ve tütün konusu gelmektedir. Bu iki maddenin tüketilmesi toplumu tam anlamıyla ikiye bölmüş, bunlarla

4 Bu türden gündelik dile ortaya konmuş yazılı metinlerin dili ve üslubu için Hauser & Mc Clellan “vernacular rhetoric” terimini kullanır ve bu metinlerin 4 özelliğinden bahseder: 1) ‘polivocal’ yani çok seslidirler, 2) kapalı, kimliği gizli – yer altı – özelliği vardır, 3) resmi söylemi sorgular, ona karşı çıkar ve direnir, 4) gösterişsiz bir şekilde dünyevi ve sıradan bir güç olarak görünür. Hauser & Mc Clellan 2009, s. 30. Bu özellikler bizim burada ele aldığımız metinleri anlayıp yorumlayabilmemize teorik bakış açısı kazandırabilecek özelliklerdir.

ilgili lehte ve aleyhte birçok mısra, beyit, kıta ve gazel yazılmıştır. Kahvenin Şeyh Şazeli tarafından icad edildiğine inanıldığı için kahve ilkin özellikle sufiler arasında büyük destek ve rağbet görmüştür. Bundan dolayı kahvenin bidat olarak değerlendirilmesinin ve yasaklanmasının yanlış olduğuna dair tarikat mensupları tarafından birçok manzume yazılmıştır. Bu manzumelerde kahveye bir tür kutsallık atfedilmiş, ve kahveye karşı olanların da aynen klasik divan şiirinde meyhane ve şaraba karşı durup gönül ehlini eleştiren ve kuru sofu anlamına gelen “zahit” veya “zahit tabiatlı” kişiler oldukları dile getirilmiştir. Böylece zahit tipolojisi her türlü yeniliği reddeden ve bidat olarak niteleyip yasaklayan anlayışın temsilcisi olarak kahve konusunda da işlenen bir “kötü adam”dır⁵. Kahvenin olumsuz gösterilmesine, bidat olarak hakkında fetvalar verilmesine ve yasaklanmasına karşı çıkan görüşler, tamamı kahve konusuna ayrılan 82b sayfasında dile getirilir. Sayfanın başında kahvenin Şeyh Şazeli'nin icadı olduğu söylenerek kahve hakkındaki olumsuz tutumlara dolaylı şekilde itiraz edilir. Konuya daha güçlü bir kutsallık kazandırmak için bu açıklama din dili olduğu için özellikle Arapça söylenmiştir. Burada ayrıca, genelde aslı gibi yazılan Arapça kelimelerin imlasında yer yer konuşma Türkçesinde görülen ses özellikleri yansıtılmıştır:

Kerāmāt-ı Şeyh Şazelî der haqq-ı Kahve

Eş-Şeyh Ebū'l-Hasanü 'ş-Şazelî Şeyhü 't-Tā'ifetü 'ş-Şazeliyye ismuhu 'ş-şerîf Takiyüddîn 'Alî bin 'Abdullâh bin 'Abdülcebbâr şâhipü'l'ulümü'l-keşîret ve'l-hâlâtü'l-haṭre, mâta min zılka'detü 'ş-şerîfe el-medfün bi-Şahrâ'i 'Aydâp⁶ müteveccihen ilâ Mekketü'l-Mükerreme şerrefuhâ'llâhu ta'âlâ sene sitte ve hamsîn ve sitte-mi'e: sene 656. [82b]

(Tercüme: Şeyh Şazeli'nin kahve hakkında kerametleri: Şerefli ismi Takiyüddin Ali bin Abdullah bin Abdülcebbar olan ve Şazeliye Taifesinin şeyhi Şeyh Ebu'l-Hasan Şazeli Allah aşkıyla dolu ve birçok ilme sahip bir zattı. Hicri 656 yılının Zilkade ayında vefat etti. Mekke-i Mükerrreme yönünde Aydap sahrasında defnedilmiştir.)

“Kerāmāt-ı Şeyh Şazeli” ifadesine cevaben metnin hemen yanında bir okuyucu tarafından yazılan derkenar notu vardır: “Eger bir daḥi ucuz olursa kerāmet ol zemān olur.” Bu cümle, kahvenin tarihiyle ilgili yukarıdaki metinde söylenenlere yeni durumu özetleyerek ek bilgi veren bir cümledir. Cümle, yazıldığı dönemde kahvenin pahalılığından şikayet eder. Durum o kadar ciddidir ki kahvenin fiyatı

5 Kahvenin Osmanlı Devletine girişi, yöneticilerin kahveye bakışı ve toplum tarafından algılanışı konusu aralarında ufak tefek farklılıklarla birlikte Peçevi Tarihi ile Katip Çelebi'nin Mizanü'l-Hakk isimli eserinde açıklanmıştır. Konuyla ilgili sonradan yapılan çalışmalarda genel olarak bu iki yazarın eserlerinden yararlanılmıştır. Osmanlıda kahve konusunda önemli bilgiler sunan D'Ohsson da sık sık Peçevi'ye atıflarda bulunur. Bkz. D'Ohsson, s. 55-61.

6 Bu yer ismi diğer bazı belgelerde Usab veya Evsâb olarak da görülmektedir. Bkz. Koz 2004.

düşerse gerçek kerametini bu olacağını ümitsiz bir şekilde dile getirir.

Sayfada daha sonra kahvenin İstanbul'a ve Osmanlı Devletine gelişi ve geçirdiği maceralar anlatılır. Bir diğer deyişle burada kahvenin Osmanlı Devletindeki erken tarihi dile getirilir. Kahvenin İstanbul'a hangi dönemde, hangi padişah zamanında ve nasıl getirildiği, kahveyle ilgili ortaya çıkan endişeler ile kahvenin içilmeye başlaması ve sonradan kahve ticareti üzerine konan gümrük vergisi, bidat ilan edilmesi ve yasaklanması konusu açıklanır. Metnin cümle yapısı geleneksel Osmanlı resmi yazısının birbirine ulaçlarla bağlı cümleciklerden oluşmuş oldukça uzun birleşik cümle yapısıyla oluşturulmuştur ki yaygın tarih metni cümle yapısıdır:

İptidā kahveniñ zuhūri tārīhi zaman-ı Sulṭān Süleymān'da toḫuz yüz elli tārīhinde Mıṣır Ḳāhire'den iki gemi kahve bu şehre gelüp gümrüğe yanaşmak murād étdükde ol zamāniñ 'uḳalāsı müşāvere édüp bu ḥalka bir belā ve bir bid'at şey' olur yine Mıṣır'a gitsün, Mıṣır'da şatsun, Mıṣır'da içilsün, bu şehir halkı müptelā olmasunlar déyü gümrüğe yanaşdurmayup iki ay kāmīl deryā ortasında kalmıṣ ba'dehu izin verilüp şatılsun ve alınsun ve içilsün déyü izin-i hümayūn olup şatılp ve alınp ve içilüp şöhret bulup yüz elli toḫuz sene içildikten soñra biñ yüz toḫuz senesinde her vakıyyesine peş pāre gümrük ihdās ve bid'at olunduğı bu mahalle ḳayd olındı⁷. Zuhūri tārīhi ḳahveniñ sene 950, bid'at tārīhi ḳahveniñ sene 1109. Şulṭān Murād 'asrında ḳahve-ḥāneleriñ def' ü ref'i tārīhi: sene 1043. [82b]

Kahvenin ortaya çıkışı ve Osmanlı Devletine gelip burada kullanılmaya başlamasıyla ilgili bu temel inançlar ve bilgiler ortaya konduktan sonra kahvenin faydaları ve zararları üzerine yapılan tartışmalar, kahvenin yasaklanması, pahalılaşması ve onun sosyal hayatta kazandığı önem gibi konuları işleyen manzumeler ve deyişler birer slogan veya protesto ifadesi olarak ortaya konmuştur. Bu manzum parçacıkların çoğu kahveyi övücü, yüceltici veya onun kullanılmasını savunur niteliktedir. Kahvenin bir sufi şeyhi olan Şazeli tarafından icad edildiğine inanıldığı için onu savunan, destekleyen ve yücelten manzumelerin şairleri çoğunlukla dönemin dervişleri ve bazı tarikat şeyhleri olmuştur. Yaygınlaşarak kahve içiciler tarafından sıkça söylenen bu kısa manzumeler, sözler ve latifeler ağızdan ağız dolaşmış ve kısa sürede söyleyicileri unutulmuştur. Bundan sonra da bu türden metinler farklı dönemlerde farklı şair, şeyh ve kültür adamlarına atfedilmiştir⁸. Bu türden manzumelerin bazıları bu mecmua sayfasında mecmua-

7 Kahvenin Osmanlı Devletine geliş tarihi konusunda dönemin tarihçeleri ve bilim adamları arasında farklı görüşler bulunmaktadır. 1503 ile 1561 arasında çeşitli tarihlere yerleştirilen kahvenin gelişi ile ilgili ileri sürülen görüşler için bkz. Yaman 2004.

8 Bunlar arasında kahvenin lehinde ve aleyhinde yazılmış iki meşhur gazelin şairleri de vardır. Birçok yazmada Safāyî ile Sükünî'ye ait olarak gösterilen bu iki gazel bazı kaynaklarda şairlerin ismi verilmeden veya ikinci gazel Amasyalı Sülükî'ye ait olarak gösterilmiştir. Ufak tefek farklılık da gösteren bu gazellerle ilgili olarak bkz. Açıkgoz 1999, s. 48-49 ve Turan 2008.

nın yazıldığı tarihten yaklaşık bir asır önce yaşamış olan 17. yüzyılın mutasavvıf ve müderrislerinden Üsküdarlı Aziz Mahmut Hüdai'ye atfedilmiştir. Burada Hüdai'ye ait olduğu ileri sürülen manzumede şair dönemin yasa uygulayıcılarının kahve satıcılarına yaptığı baskıyı kınar ve müderrislerin kahve içmeden gündüz derslere giremediğini ve gece kitap okuyamadığını dile getirir. Bundan da kahvenin 17. yüzyıldan başlamak üzere başta İstanbul olmak üzere şehirlerde aydın ve okur yazar kesimlerce yaygın olarak tüketildiği konusunda bilgi sahibi oluyoruz⁹. Manzumelerden bu dönemde kahveyle birlikte yer yer “berş” (tiryak, afyon) kullanımının da var olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kahvenin yasaklandığı veya aşırı pahalandığı dönemlerde nohutun haşlanıp kavrulmasıyla elde edilen “kahve-i Rūmī” adı verilen nohut kahvesi hakkında da bilgi sahibi olmaktayız:

Hüdāyī Maḥmūd Efendi ḳuddise sırruhu buyurmuşlar ḳahve ḥaḳḳında bu beyti:

[Fē 'ilātün Fe 'ilātün Fe 'ilātün Fe 'ilün] - [Fā 'ilātün...Fa 'lün]

Muḥtesip ḳahve-fürüşa ne ta 'addī eyler

Yoksa kāfir mi olur içse Müselmān ḳahve

Ērte derse çıkamaz géçe kitāp baḳamaz

Eger içmezse müderris iki fincān ḳahve [82b- Derkenar]

Sultan Murād ḳahvehāneleri men 'étdükde söylemiş bu rübā 'iyi Hüdāyī Efendi ḳuddise sırruhu:

[Fā 'ilātün Fā 'ilātün Fā 'ilün]

Çıkmaḳ istersen eger köşk üstine

İki fincān¹⁰ ḳahve iç berş üstine [82b- Derkenar]

Kahvenin buna benzer özelliklerini dile getiren şairleri belirtilmemiş çeşitli küçük manzumeler dönemin konuşma özelliklerini yansıtan bir dil ve imlayla mecmuaya yansıtılmıştır. Bu manzumelere dayanarak kahvenin geniş bir kesim tarafından içildiği ve kahveye karşı resmi girişimlerin kahve içicileri tarafından sık sık eleştirildiği söylenebilir. Bu manzumelerin bazılarında ise kahvenin sağlığa yararları olduğu ifade edildikten sonra buna karşı olanların ayıplandığı görülür. Mecmuada bu türden manzumelerin büyük çoğunluğu aruz vezniyle söylenmiş olsa da bazıları hece vezniyledir:

[Fā 'ilātün Fā 'ilātün Fā 'ilātün Fā 'ilün]

Ḳahve-i rū-yı siyāhuñ nef'i vardur bedene

Ḥaḳ Ta 'ālā raḥmet étsün anı içād edene [82b]

9 Kahveyle ilgili bu mecmua sayfalarında gösterilen Türkçe manzumelerin bazıları bir takım okuma sorunlarıyla birlikte Ünver 1963 makalesinde de gösterilmiştir.

10 Kelimelerde uzun a (ā) ile kelime içi elifler hep –kısa da olsa- medli elifle yazılmıştır.

[11 'li hece]

'Açep¹¹ niçün kâhveyi¹² yârim içmez
Meger tolu degüldür yarım içmez [82b]

Bir hâl şâhibi dahi bu beyti söylemiştir:
[Fe 'ilâtün Fe 'ilâtün Fe 'ilâtün Fe 'ilün]

Gele demgeh tola kâhve ile rüy-ı çihân
Yüzi karası ile kâla aña mâni ' olan [82b]

Güfte-i 'Oşmânzâde
[Mefâ 'lün Mefâ 'lün Fe 'ülün]

Olalı kâhve-i Rümî nümâyân¹³
Nohûdî mezhep oldu cümle yârân¹⁴ [83b]

Mutasavvıf dervişlerin ve tarikat şeyhlerinin zaman zaman Farsça ve Arapça manzumeler söyledikleri bilinen özelliklerindedir. Bu mecmua sayfasında kahveyle ilgili şairi belirtilmemiş bir Farsça rübaide kahvenin padişah sofralarında görülen yiyecek ve içecekler kadar lezzetli olduğu ve ebedi zevk ve hayat bağımlayan “ab-ı hayat” gibi ilahi vecd gücüne sahip bir içecek olduğu söylenerek kahve yüceltilir. Bu rübaide ayrıca konuşma Türkçesinde o dönemde görülen ses olaylarından olan c>ç (çāvīd < cāvīd) ve b>p (âp-ı hayât < âb-ı hayât) değişimi Farsça kelimelerin okunuşuna da yansıtılmıştır ki buna Türkçe telaffuzlu Osmanlı Farsçası dediğimiz duruma örnektir. Benzer durum aşağıda da görüleceği gibi Osmanlı Arapçasında da görülmektedir. Türkçenin mahalli şive unsurlarının eğitilmiş Osmanlı Türklerinin Arapça ve Farsça telaffuzlarına da yansması mahallileşmenin kapsamını göstermesi bakımından önemlidir:

11 Metinde /c/ ünsüzü /ç/ ünsüzüne, /b/ ünsüzü /p/ ünsüzüne dönüşmüş ve imlâda gösterilmiştir.

12 Belirtme hali *güzel he* harfi ile biten kelimelerden sonra burada olduğu gibi hemze ve kesreyle gösteriliyor.

13 Çeşitli dönemlerde kahve kıt olduğunda, yasaklandığında veya aşırı pahalandığı zamanlarda nohutun haşlanıp kavrulmasından sonra öğütülmesiyle elde edilen nohut kahvesine bu dönemde kahve-i Rümî dendiğini öğreniyoruz. Nohut kahvesi geleneğinin Anadolu'nun birçok yerinde devam ettiğini ve bu tarz kahvenin de tiryakileri olduğu bilinmektedir. Mesela, Biga'da hala bu mesleği yaşatan kahvecilerin olduğu bilinmektedir. Cumhuriyet döneminde özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında ithalatının olmaması sebebiyle kahve kıtlığı yaşandığı ve bunun yerine nohut kahvesinin kahvenin yerini aldığını biliyoruz. Buradan bu durumun Osmanlı döneminde sık sık başvurulan bir yöntemin devamı olduğunu anlıyoruz.

14 “Nohudi mezhep” bir deyim olarak Evliya Çelebi'de İranlılar ve farklı mezhepler için kullanılsa da metinlerde genelde inancında ve davasında çok kararlı ve sebatlı olmayan insanlar için şaka amaçlı kullanılır.

[Rübai: *Mef 'û lü Mefâ 'ilü Mefâ 'ilün Fa ']* - [*Mef 'û lü Mefâ 'ilü Mef'ülün Fa ']*

İn kahve ki neşve-i ilāhī dāred

Keyfiyyet-i bezm-i pādīşāhī dāred

Çün hazar ez-û zinde-i çāvīd şudem

K'ez-āp-ı hayāt der siyāhī dāred [83b]

(Tercüme: Bu kahvenin ilahi sarhoşluğu vardır, çünkü onda padişah sofrasının özelliği vardır. Ondan şu an ebedi hayat almış gibiyim. Çünkü bu siyah maddede o ab-ı hayattan vardır.)

Toplumsal Çatışma Konusu Olarak Tütün

17. ve 18. yüzyılın kahveyle birlikte hakkında en çok tartışma ve çekişme yaşanan konularından birisi de tütündür. Tütün (dühan), özellikle kahve ile birlikte içilmesinden dolayı kahvehane kültürünün önemli bir parçası olmuş, içildiği çubukla birlikte kısa sürede yayılarak toplumsal hayatta çok önemli bir sosyal statü sembolü haline gelmiştir. Sık sık yasaklandığı, satanlar ve içenler takibata uğradığı ve zaman zaman çok pahalandığı için kahve örneğinde olduğu gibi tütün hakkında da lehte ve aleyhte bir çok mensur ve manzum metin yazılmıştır. Bu metinler mecmuanın 83a sayfasında gösterilmiştir. Metinlerden anladığımız kadarıyla, kahve gibi bir tasavvuf şeyhine bağlanmadığı için tütün biraz daha fazla eleştiriye uğramış ve daha fazla tepki çekmiştir. Mecmuanın bu sayfasında, kahvenin bir önceki sayfada anlatılışı üslubuna benzer bir şekilde, tütünün önce Osmanlı Devletindeki kısa tarihi düzyazı olarak dile getirilir. Bu kısa metinde dahi tütünün bir sorun veya bela olarak algılandığı ve bundan kurtulmak için Allah'a dua edildiği görülür:

Ve iptidā' zuhūr-ı dühān dahi zamān-ı Sulṭān Ahmed'de biñ on iki tārīhinde zuhūr édüp toksan altı sene içildükden soñra biñ yüz sekiz senesinde her vaķiyye-sine altmış akça gümrük ihdās ve bid'at olunup dahi soñra niçe olacağını Allāh bilür. Du 'āmız budur ki Hazret-i Allāhu 'azīm bizi ḥalāş eyleye, āmīn, bi-hürmeti Seyyidü'l-Mürselīn. Zuhūri tārīhi dühānıñ, sene 1012. Bid'at tārīhi dühānıñ, sene 1108. [83a]

Burada ayrıca Katip Çelebi'den alındığı söylenen aşağıdaki kısa derkenar metninde tütünün memlekete getirenlere beddua edilmesine ve tütün tiryakiliğinden pişmanlıkla ve şikayetçi bir dille bahsedilmesine rağmen tütün içenlere saldırlılmaması ve baskı uygulanmaması istenmiş ve bu konuda hükümler bulunduğu dile getirilmiştir:

Kātib Çelebi merhūm tārīhinde zuhūr-ı dühānı yazmışdur. Bu dühāne muķata 'a bağlanup emīn naşp olınsa senevī biñ yük akça kadar mahşşül ḥāşıl olur deyü taḥrīr eylemişdür. Oña bināen bu dühāne gümrük ihdās eylediler. Sebep olanın boynı

altında kılsun. Evveli budur ki hüküm olunmuş bu bâbda kimseye dahl ü ta'arruz olunmaya vesselâm¹⁵. Biz mübtelâ olduk. Allâh halâs eyleye. [83a- Derkenar]

Bununla birlikte mecmuaya alınan tütünle ilgili manzumelerin çoğunluğu tütünü destekler niteliktedir. Hem siyasi alanda hem de kimi toplum kesimleri arasında tütüne karşı oluşan olumsuz tutumdan dolayı olsa gerek tütünle ilgili manzumelerin çoğunda şairlerin isimleri belirtilmemiştir. Sadece kendisinin Aziz Mahmut Hüdai olduğunu düşündüğümüz Hüdai ile Behayi isimli şairlerin manzumelerinde isim belirtilmiş olsa da diğer manzumelerde söyleyicilerin isimleri yoktur. Manzumelerde söylenenlere bakıldığında tütünün kahveyle birlikte içildiği ve tütünün çok lezzetli ve zevk verici olduğuna dair fikirler görülür. Burada, kahve ve tütün içenler ehl-i keyf olarak nitelendirilir ve ehl-i keyf olanların her sabah kahve ve tütün içerek neşe buldukları ve bu sayede koyu sohbetler yaptıkları söylenir:

*[Fâ'îlâtün-Fâ'îlâtün-Fâ'îlâtün-Fâ'îlün]
Kerem-i çüd-ı sühānuñ bedeli oldı dühān
Ni'meti gitdi çihānuñ tütünü kaldı hemān
Ehl-i keyfūñ her seher çismine vérür tāze çān
İki fincān kahve ile [elde] bir lüle dühān [83a]*

Tütün içenlerin bir alay tütünsüz olduğunu söyleyerek tütün içenleri küçümseyen ve tütünün nimet sofrasını yok ettiğini söyleyerek eleştiren isimsiz bir şair ise bu fikrini şöyle dile getirir:

*[Mefā'îlün Mefā'îlün Mefā'îlün Fa'lün]
Dirîğā sofra-i ni'met çekildi dünyādan
Dühān içüp geçinür bir alay tütünsüzler [83a]*

Buna karşı bir başka isimsiz şair, bir tek mısradaki tütünün lezzetinin bal ve şekerde bile bulunmadığı söyleyerek tütünü yüceltir ve bir önceki şairi tekzip eder:

*[Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlün]
Lezzet ü tam '-ı dühānuñ şehd ile sükkerde yok¹⁶ [83a]*

Tütünü dertleşmek ve sohbet etmek için içtiğini ve bu özelliği olmasa belki de tütün içmeyeceğini söyleyen Behayi'ye, tütünü yeterli derecede savunmadığı için Hüdai'nin verdiği mizahi cevap bu dönemdeki tartışmaları, atışmaları ve şakalaşmaları göstermesi bakımından önemlidir:

15 Katip Çelebi'nin *Mizānū'l-Hakk fi İhtiyāri'l-Ehakk* isimli eserinin kahve bahsinde burada söylenenlerin aynısı olmasa da buradakine benzer ifadeler vardır. Bkz. Gökyay 1982, s. 259-267

16 Bu mısra Katip Çelebi'de de mevcuttur. Bkz. Gökyay 1982, s. 266-267.

Behāyī

[*Mef‘ülü Mefā‘ilün Mefā‘ilün Fā‘ilün*]

Āh étmege bir behānedir [dühān] yoḥısa

Alur mıydım ele bir kerre dühānı ben? [83a]

Hüdāyī

[*Mef‘ülü Fā‘ilātün Mef‘ülü Fā‘ilātün ?*]

Sen bu bürüdet ile eger düzaḥa girseñ

Bir lüle tütün yakmağa āteş bulamazsıñ [83a]

Yukarıda gösterdiğimiz kahveyi öven “Kahve-i rü-yı siyāhuñ nef‘i vardur bedene / Hāḫ Ta‘ālā raḥmet étsün anı İçād edene” beytinin vezin ve kafiye yapısı ile üslubu, “nazire” geleneği içinde tütünü eleştirmek amacıyla kullanılmıştır:

[*Fā‘ilātün Fā‘ilātün Fā‘ilātün Fā‘ilün*]

Nef‘ yokdur pek zarardır bu dühānı içene

Hāḫ Ta‘ālā la‘net étsün bunı İçād édene [83a]

Kahve hakkında yukarıda söylenen Tütünü yerici ve övücü nitelikteki aşağıdaki anonim mısralar dönemde tütün hakkında var olan fikri çatışmayı ortaya koyması bakımından önemlidir:

[*Fe‘ilātün Fe‘ilātün Fe‘ilātün Fe‘ilün*] - [*Fā‘ilātün...Fa‘ilün*]

Lüleniñ lütfini var mı meçāl inkāra

Kim olur vāsıta ol būs-ı lep-i dildāra [83a, Derkenar]

[*Fe‘ilātün Fe‘ilātün Fe‘ilātün Fe‘ilün*]

Zāhidā yoḥsa dühān ile kıyāmet mi kopar [83a]

Tütünün anlatıldığı bu sayfa “Hāzret-i Allāh ḥalāş eyleye bizi dumandan. Ba‘zı yārān [83a]” ifadesiyle sona erer.

Güncel Sorunları Tesbit ve Bunlardan Şikayet

Günlük hayatta görülen irili ufaklı bireysel ve toplumsal sorunlar karşısında oluşan duygu ve düşünceler mısra, beyit ve kıta seviyesinde küçük manzumelerle dile getirilmiştir. Bunlar arasında çoğunlukla şairlikten şikayet, Osmanlı imlasında görülen kimi sorunları tesbit, yeni tarz şiire (nev-tarz) karşı olan eski şiir anlayışına eleştiri, kitabın değeri ve sır saklamanın gereği ve önemi, ilahi aşk ve muhabbet gibi tasavvufi, entelektüel ve soyut kavramlara ilişkin konular olduğu gibi bazen pirelerden şikayet gibi daha maddi ve güncel sorunlar bulunmaktadır.

dır. Mecmuada bu türden birçok konu ve sorunun bir arada gösterilmesi ona aynı zamanda dönemin güncel hayatının ansiklopedisi olma özelliği kazandırır. Ele alınan güncel konular ve sorunları şöyle sıralayabiliriz:

a. Osmanlı imlasına dair bir sorun Kınalızade'ye atfedilen bir beyitle tesbit edilip, konuya dair doğru uygulama dile getirilmiştir. Bu, Osmanlı Türkçesine Arapçadan alınan kelimelerin bazılarının sonunda bulunan tā-i merbûte denen harfin yazımıyla ilgili bir konudur. Yazar, Osmanlı imlasında gösterilmeyen bu harfin bazı yazarlar tarafından Arapçada olduğu gibi yazılmasına karşı çıkıyor ve Türkçe yazımda Arapça imlanın uygulanmamasını, Türkçe imlanın uygulanmasını istiyor¹⁷:

Ƙınalızāde – Türkī imlā hakkında

[Fā 'ilātün Fā 'ilātün Fā 'ilün]

Çünkü yok Türkīde vakfa ihtimāl

Girt-i tāyī yazmaya ehl-i kemāl [83b]

b. Şairlikten şikayet ele alınan konulardan bir diğeri. Dönemde birçok kişinin şairliğe heveslenip kendilerini şair diye tanıtmalarından rahatsız olan şair Usulî, bu şiir heveslisi kişileri divan şiirinde aşığın rakipleri için kullanılan köpeğe benzetir ve sırf bu yüzden kendisinin şiiri bırakması halinde şaşılmasını söyler:

[Mefa 'ilün Mefa 'ilün Fe 'ulün]

'Aceb mi terk-i şi 'r etse Sükünī

Ki şā 'ir rağbeti it rağbetidir. [83b]

c. 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılda mahalli şive unsurlarıyla zenginleştirilmiş bir şiir dili ile daha çok mahalli konuları ele alarak eski şiir geleneğinden ayrılan ve “nev-tarz,” “nev-edā” ve “tāze zebān” şiir olarak adlandırılan yeni tarz şiirin temsilcileri sık sık eski şiirin temsilcilerini eleştirmişlerdir. Burada şair Dānişî'ye atfedilen bir beyitte eski tarz şairlerin üslubuna dair imalı bir eleştiri yapılır:

Dānişī

[Mef'ülü Fā 'ilātü Mefā 'ilü Fā 'ilün]

Neyler zebān-ı tāzeyi şeyh-i kühen-makāl

Çārī olan dilinde kelām-ı kadīmdir [83b]

d. Dönemin evlerde ve yatak odalarında çok görülen ve gündelik sorunlarından olan pire sorunu bir beyitte şöyle dile getirilmiştir:

17 Bu konu Osmanlı aydın ve bürokratları arasında 19. yüzyılda da tartışılan konulardandır. Bu konuda Padişah Abdülhamit ile Said Paşa arasındaki görüş farklılıkları ve yazışmalar için bkz. Kurşun 1995.

[Fā 'ilātün Fā 'ilātün Fā 'ilātün Fā 'ilün]

Uyku yüzün görmez olduk şol kadar vāfir pire!
Zemheriler hışmına uğrayasın kāfir pire!¹⁸ [83b]

Tasavvufi Konular ve Kültürel Değerler

a. Mecmuanın oluşturulduğu 18. yüzyılın başlarında, bir önceki dönemde ortaya çıkan ve genel tasavvuf kültürü ile tarikat ehli aleyhinde ciddi siyasi faaliyetlere girişmiş Kadızadeli hareketinin etkisi azalmış olsa da tasavvuf, tarikat ve derviş çevreleri hala savunma halindedirler. IV. Murat ve IV. Mehmet'in padişahlığı döneminde siyasi güce kavuşan Kadızadeli grubun kahve, tütün, sema ve bir çok örfi-tasavvufi geleneğe cephe alarak bunları bidat olarak nitelemesi, kimi tarikatleri baskı altına alması ve çeşitli tarikat şeyhlerini sürdürmeleri sonucu toplumda çok geniş taraftar desteğine sahip tarikat mensubu kişiler ve dervişler kendilerine karşı oluşan bu uygulamalara karşı doğrudan çekişmeye girmeden tasavvuf inancının ilkeleri üzerine bazen nasihat verici, bazen coşturucu, bazen de düşündürücü manzumeler kaleme almaya devam etmişlerdir¹⁹. Bu ilkelerin başında tasavvufi-ilahi aşk ve muhabbet gelir. Tarikat ve tekke kültürünün yaygın katılımcısı ve mensubu olan Osmanlı toplumunun bireyleri tarafından bu konuda çeşitli seviyelerde çok olgun eserler ortaya konduğu gibi sıradan şairlerin yazdığı kısa iddiasız manzumeler de olmuştur. Çeşitli seviyede bu türden manzumeler mısra, beyit ve kıta olarak mecmua sayfalarına yansımıştır:

[16'lı hece]

Maḥabbet bir şerbetdir ki anı zevk' étmeyen bilmez
Maḥabbet bir dertdir ki aña müptel' olmayan bilmez²⁰ [84a]

Anonim bir şair aşkının gücünü ve derinliğini şöyle haykırır:

[Mefā 'ilün Fe 'ilātün Mefā 'ilün Fe 'ilün/Fa 'lün]

Meded meded ne 'aceb 'aşk olur benüm 'aşkum
Vişāl-i yār ile daḥi kanā 'at edemezsin [84a]

Aşk ateşinin derecesini göstermek için bir başka şair, göğsünün aşk gamından

18 Vezne uyarlamak için metin tamiri yapılmıştır. Mısra, metinde “Zemheriler hışmına uğrayasın hele sen kāfir pire!” şeklindedir.

19 17. yüzyıl Osmanlı tarihinde oldukça muhafazakar-püritanist fikirler savunan bu grubun kitlesel desteği olmamasına rağmen siyasi otoriteyle yakın ilişkiler kurarak baskıcı siyaset izlemeleri mutasavvıf dervişleri ve geleneksel yerel Müslümanlık adetlerine sahip şehirli halkı ürkütmüştür. Osmanlı siyasi ve düşünce tarihinin önemli konularından olan Kadızadeli hareketi üzerine bkz. Ocak 1984 ve Çavuşoğlu 2001.

20 Metinde “mübtelā” şeklinde.

oluşan aşk ateşinin vatanı haline geldiğini ve sürekli hareket halindeki değirmen taşları gibi göğsünden ateşler çıkardığını söyler:

[Fā 'ilātün Fā 'ilātün Fā 'ilātün]

Nār-ı ğam-ı 'aşka olal' sîne vaţan²¹

Āsiyāp-neşāţ oldum āteş-efgen

İlahi aşkla ilgili bazı manzum parçalar Farsça dile getirilmiştir:

Der haqq-ı maḥabbet

[Mefā 'ilün Fe 'ilātün Mefā 'ilün Fe 'ilün]

Zi-levḥ-i ḥātır-i 'ātır ğubār-i ğayr beşū

Ki şart-ı 'aşk buved dil-yekī u yār-yekī [84a]

(Tercüme: Sevgilinin tatlı hatırasını yansıtan sayfa üzerinden başka tozları yıkayıp temizle. Çünkü aşkın şartı gönül birliğidir, sevgili birliğidir.)

Saadeddin Konevi için söylenen aşağıdaki beyitte onun ilahi aşkın delili ve sembolü olduğu dile getirilir:

[16'lı hece]

İki çihānuñ çānısın sen çāna şıḥhat yaraşur

'Işk-ı ezel bürhānısın bürhāna şıḥhat yaraşur [84a]

Hüdayi'nin ilmin yerine aşkı yüceltmesi sufilerin en sık başvurduğu mazmunlardandır:

Hüdāyī

[Mef'ülü Fā 'ilātü Fā 'ilātü Fā 'ilün]

Ḥāk-i çevāhir-i ḳadem-i yāre vāşıl ol

Sevdā-yı ḥammdır 'amel-i kīmiyā-gerī [83a]

Âli isimli bir şairin, peygamber sevgisini dile getirmek için zekice yarattığı ince imaj dikkate değer niteliktedir:

'Ālī

[Mefā 'ilün Mefā 'ilün Mefā 'ilün Mefā 'ilün]

Ḥabībin sev dilerseñ mağfiret taḳrībin éy 'Ālī

Raḳīp olmağ gibi Mevlāya rengīn intisāp olmaz [83a]

b. Mecmuada manzum halde söylenmiş çeşitli nasihatler vardır. Bunlar ara-

21 Metinde “olal” şeklinde. Vezne uyarlamak için “olal” olarak okunmuştur.

sında sır saklamanın gereği ve önemi sık sık karşılaşılan bir durumdur. Burada “sır” kavramı daha çok mutasavvıf dervişlerin tarikat edep ve erkanını karşılayan tasavvufi sırdır. Sufilerin ilahi aşklarını ve yollarını açık etmemelerine yönelik tedbirli olmaları ve bazı insanlar tarafından alaya alınmaktan veya küçümsenmekten kaçınılması tavsiye edilmektedir:

Kit'a

[Fā'ilātün Fe'ilātün Fe'ilātün Fa'lün] - [Fe'ilātün...Fe'ilün]

Açma ağyāra ğam-ı haḫḫ-ı ğubār-ı yāri

Ārif ol kimseye fāş etme şakın esrāri

Ġam-ı ḫattuñla 'alil eyleme bu ğamh"āri

Kerem ét kimseye saydırma şakalı bāri [83b]

Benzer bir düşünce aşağıdaki beyitte de dile getirilmiştir:

[Mefa'ilün Mefa'ilün Mefa'ilün Mefa'ilün]

Bulunmaz dünyede maḫrem şakın fāş etme esrāri

Kelāmından olur ma'lūm kişinin kendü miqdāri [83b]

Zorluklar karşısında sabır, tahammül ve tevekkül öğütlenir:

[Fā'ilātün Fe'ilātün Fe'ilātün Fa'lün] - [Fe'ilātün ...Fe'ilün]

Ḥāk-i rāh olduğuña ğam yeme üftāde iseñ

Bir binā tā ki ḫarāp olmaya ma'mūr olmaz [83b]

[Mef'ülü Mefā'ilü Mefā'ilü Fe'ülün]

Her tūr-i kazā kavv-i kazādan ola nāzil

Elbette dil-i ehl-i hünerdir aña menzil [83a]

[Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilün]

İster isen almağa ḫikmet kitābından sebak

Ḥāme-i kudret ne yazmış şafḫa-i eşçāre bak [83b]

c. Bazı beyitlerde dünyevi pişmanlıklar karamsar bir ruh haliyle dile getirilmiştir.

[Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilün] - [Fā'ilātün...Fa'ilün]

Nāyil-i ğurfe-i çennet olur a'mālüm yok

Ḥayf kim dār-ı fenā içre kusūr eylemişiz [83a Derkenar]

d. Kitabın değeri, kalıcılığı ve önemi şöyle dile getirilir:

[Fā'ilātün Fe'ilātün Fa'lün] - [Fe'ilātün...Fe'ilün]

*Añdurur hayrta tā rūz-ı hisāp
Baña pīr olmaz oğuldur bu kitāp [83b]*

e. Arif ile cahil insan arasındaki fark aşağıdaki beyitte anlatılır:

*[12'li hece]
'Ārif olana [bir] seng āvāzı sāzdır
Nādān olana eşek aņırmas' azdır [84a]*

f. Beşiktaşî Yahya Efendi'nin dönemin padişahına idrak sahibi olması doğrultusunda verdiği nasihatı anlatan kıta da sayfada gösterilmiştir:

*Beşiktaşî Yahyā Efendi, hiṭāb-ı pādişāh:
[Fā 'ilātün Fā 'ilātün Fā 'ilātün Fā 'ilün]
Pādişāhım bu çihān mülkini bir gözler gerek
İki göz yetmez buna haylī[ce] çok gözler gerek
İki göz zenlerde de olur velī idrāk gerek
Er gerek server gerek [ü] göz gerek gözler gerek [83a]*

Önemli Güncel Olaylara Tarih Düşürme

18. yüzyılda çok yaygın aydın uğraşlarından birisi de olup biten olayları anlatan kısa mısra, beyit, kıta ve cümleciklerle o olaylara tarih düşürmedir. Harflerin ebced hesabına göre sayısal değerlerinin toplamı anlatılan olayın hicri tarihini ortaya koyar. Mecmuanın 84a sayfasında 18. yüzyılın başlarında meydana gelen önemli bazı olaylara düşürülen tarihler de gösterilmiştir. Bu tarihlerden bir tanesi dönemin padişahlarına yakınlığı sayesinde elinde bulundurduğu siyasi gücünden ve yaptığı uygulamalardan dolayı toplumun çeşitli kesimleri arasında tartışmalı bir şahsiyet olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin hicri 1115 (1704) tarihinde idam edilmesi olayıyla ilgilidir. Tarihi düşüren kişinin ismi belirtilmemiştir, ancak üsluptan tarih düşüren kişinin Feyzullah Efendi'yi pek sevmediği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı olsa gerek tarih düşüren kişi ismini söylememiştir. Bu yönüyle tarihler, tarih söyleyen kişinin olay hakkındaki duygu ve düşüncelerini de ortaya koyan metinler olma özelliği taşırlar:

*Tārīḥ-i 'azl-i Müfīṭi Ḥ'āçe Seyyid Feyzullāh Efendi:
Çem 'olup meydān-ı lahma çekdiler şevk-ile 1115
Hüve: Rāfiẓiye oldu, tārīḥ-i tāmm istidrāçe, sene 1115 [84a]*

Padişah II. Ahmet'in ikiz olarak dünyaya gelen çocuklarının doğum tarihini göstermek için de tarih düşürülmüştür. Bu tarihleri söyleyenlerin isimleri belirtilmiştir.

*Şu 'ürî'niñ Sulţān Aĥmed'iñ ikiz dünyāya gelen ŧehzādelere eyitdigi tārīĥler:
Nūr-ı ĥüsn-i Aĥmedīdir geldi İbrāĥīm Selīm, sene 1104 (1692/1693)
İki ŧehzādeler geldiler tev'em, sene 1104. [84a]*

Müftü Feyzullāĥ Efendi merĥūmuñ ŧehzādelere tārīĥi budur:
İki ŧehzāde ile rüşen oldı dāde-i dünyā, sene 1104. [84a]

Bu ikiz ŧehzadelerden İbrahim'in yirmi iki yaşında vefat etmesi iki cümle içinde tarihi bilgi olarak sayfanın sonuna yazılmıştır.

Şehzāde Sulţān İbrāĥīm daĥi biñ yüz yigirmi altı rabī'ülāĥiriniñ on tokuzuncı cum'a günü vefāt eyledi (4 Mayıs 1714). Yigirmi iki yaşında vefāt etmiş olur, raĥmetullāĥ. [84a]

Sonuç

18. yüzyılda oluşturulmuş elyazması mecmualarda sıradan insanların çeşitli güncel olaylar ve konular karşısında genellikle konuşma dili unsurlarıyla kaleme aldığı manzum ve mensur metinler edebi kültürde oluşan mahallileşme kavramına yeni boyutlar getirecek niteliktedir. Bu metinlere bakıldığında toplumda çeşitli çekişme, çatışma ve tartışma sebebi olan konulara dair yazılmış lehte ve aleyhte kısa metinlerin, mecmua sayfalarını düşünce ve tartışma forumuna dönüştürdüğü görülür. Bu sayfalarda tasavvuf kültürünün içinden gelen tarikat mensuplarıyla dervişlerin tartışma konusu olan kahve ve tütün gibi zevk verici maddeler hakkında tutumu olumlu olurken kendilerine karşı olan grupları “kuru sofu” olarak değerlendirdikleri görülür. Genellikle söyleyicisinin ismi belirtilmemiş bu metinler, bu bakımdan, ele alınan konulardaki resmi tutumun karşısında büyük ölçüde muhalif bir tutum sergilerler. Konuşma dili üsluplarına sahip edebi zevkle oluşturulmuş çoğunluğu manzum metinlerde görülen konuşma diline ait sesbilgisi özellikleri benzer konularda kaleme alınmış Arapça ve Farsça metinlere de yansır. Bütün bu yönleriyle bu metinler, sosyal hayatta yaşanan olayları ve gündelik sıkıntıları dile getirirken dönemin konuşma dilinde oluşan gelişmeleri, orta sınıfın edebi zevki ve bunların oluşma ortamı ile sunulma yöntemleri konusunda özgün bilgiler sunarlar.

Referanslar ve Kaynakça

Açıkğöz, Namık. 1999. *Kahvenâme: Klasik Türk Edebiyatında Kahve*, Ankara: Akçağ.

Akyazıcı Özkoçak, Selma. 2009. “Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri,” *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Ed. Ahmet Yaşar, İstanbul: Kitabevi s. 17-36.

Çavuşoğlu, Semiramis. 2001. “Kadıızâdeliler,” *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, s. 101.

D’Ohsson, M. De M. 1975? *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, çev. Zerhan Yüksel, İstanbul: Tercüman.

Gökyay, Orhan Şaik. 1982. *Kâtip Çelebi: Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

Habermas, Jürgen. 1989. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Çeviri: Thomas Burger, Cambridge Massachusetts: The MIT Press.

Hauser, Gerard A. & Erin Daina Mc Clellan. 2009. “Vernacular Rhetoric and Social Movements: Performances of Resistance in the Rhetoric of the Everyday,” *Active Voices: Composing a Rhetoric of Social Movements*, Editörler: Sharon McKenzie Stevens & Patricia Malesh, New York: SUNY. s. 23-46

Koz, Sabri M. 2004. “Kahvenin Tarihine Derkenar,” *Ehlikeyfın Kitabı*, Ed. Fatih Tıǧlı, İstanbul: Kitabevi, 2004. s. 59-71.

Kömeçoğlu, Uğur. 2009. “*Homo Ludens* ve *Homo Sapiens* Arasında Kamusal ve Toplumsal: Osmanlı Kahvehaneleri,” *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Ed. Ahmet Yaşar, İstanbul: Kitabevi, s. 49-84.

Kurşun, Zekeriya. 2005. “Said Paşa’nın Kitâbet-i Resmîye Hakkında Bazı Mülâhazaları,” *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri 30-31 Mayıs 1994 Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, s. 9-30.

Ocak, Ahmet Yaşar. 1984. “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine bir Bakış: Kadıızâdeliler Hareketi,” *Türk Kültürü Araştırmaları*, XVII-XXI / 1-2 (1984)

Özyıldırım, Ali Emre. 2012. “Sâbit’in Türk Edebiyatındaki Yeri Üzerine Bazı Sorular,” *Türkbilig* 2012/23. S. 1-10

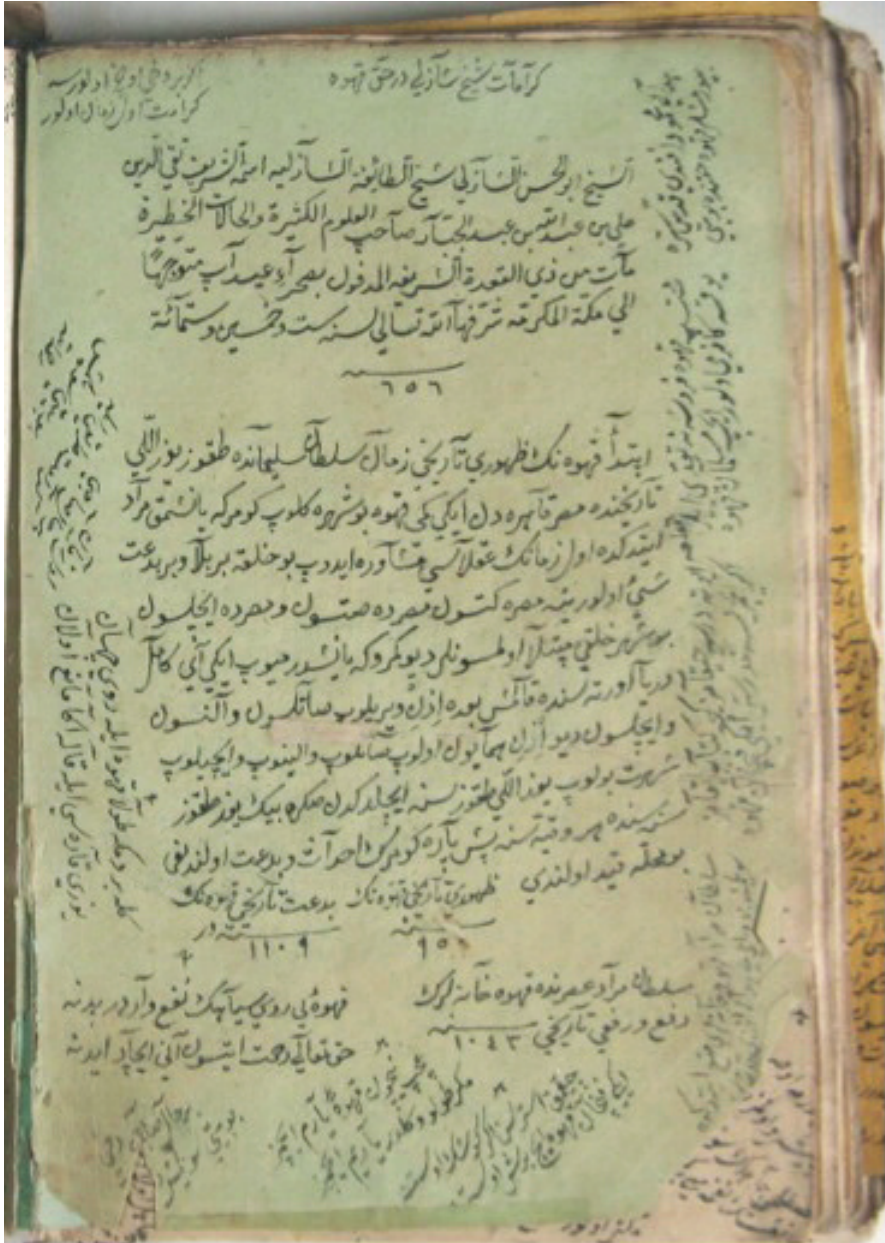
Turan, Fikret. 2008. “Synthesising the Novelties within Old Structures: Voicing New Trends in Old Genres in the 18th Century Ottoman Poetry,” *Archivum Ottomanicum* 25 (2008), s. 151-171.

Ünver, Süheyl. 1963. “Türkiye’de Kahve ve Kahvehaneler,” *Türk Etnografya*

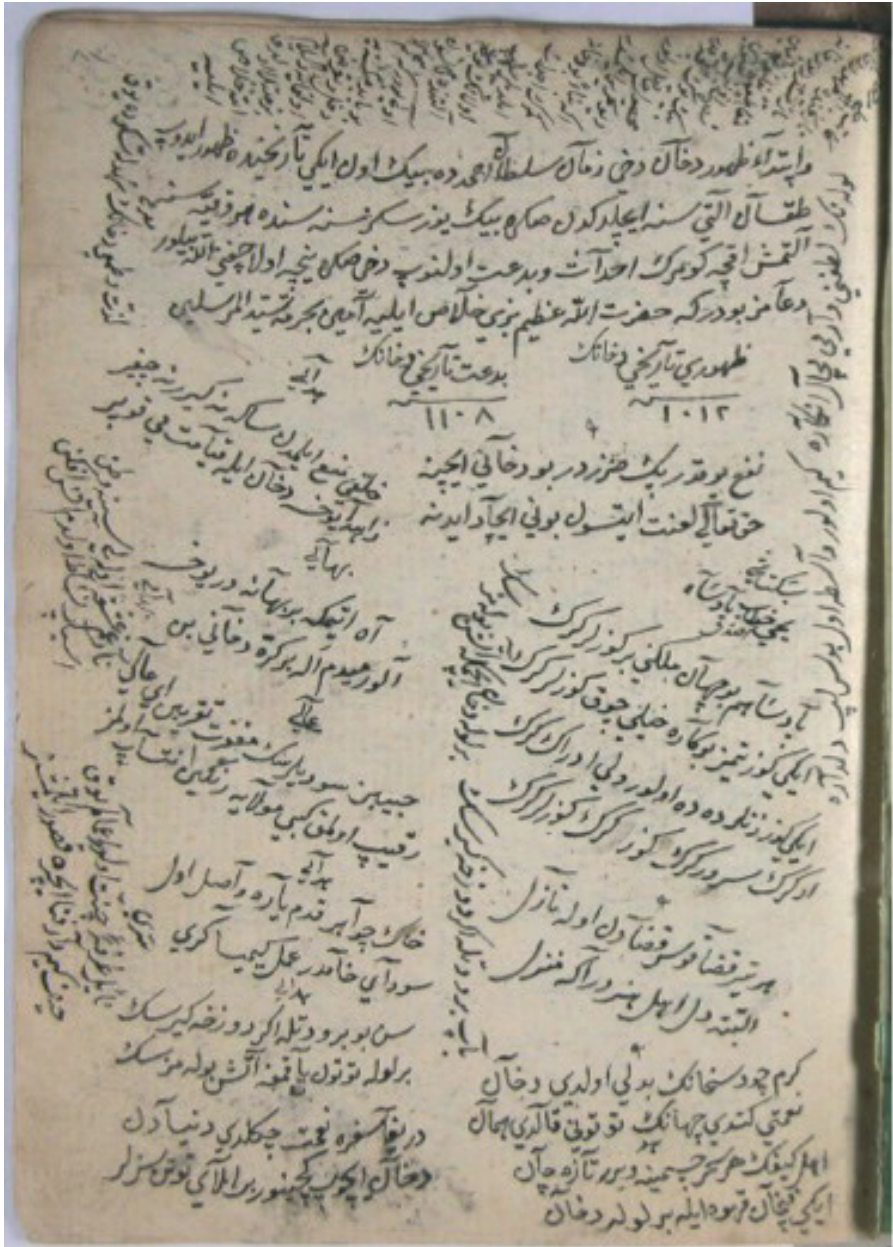
Dergisi, Cilt 5 (1963), s. 39-84

Yaman, Talat Mümtaz. 2004. "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler," *Ehlikey-
fin Kitabı*, Ed. Fatih Tıǧlı, İstanbul: Kitabevi, 2004. s. 3-29

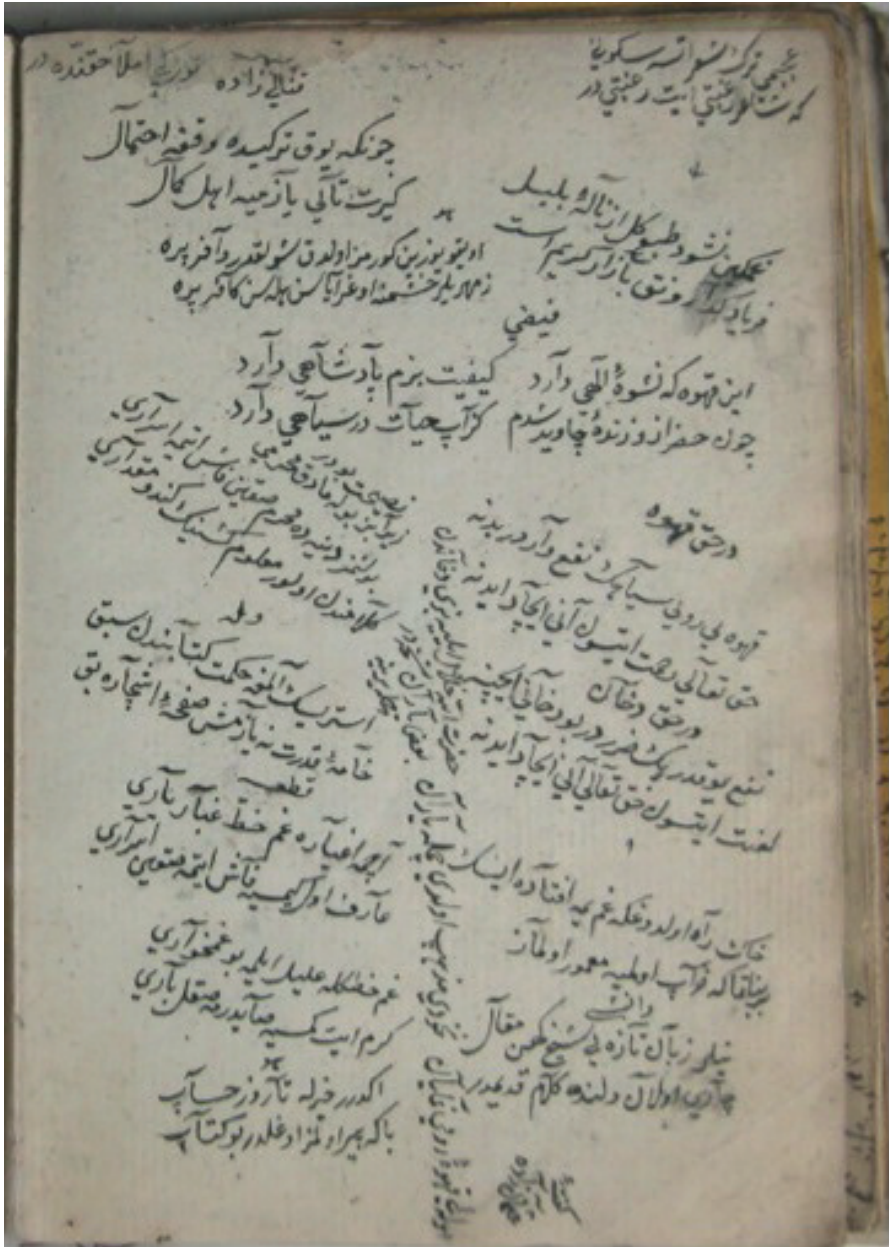
FAKSİMİLE

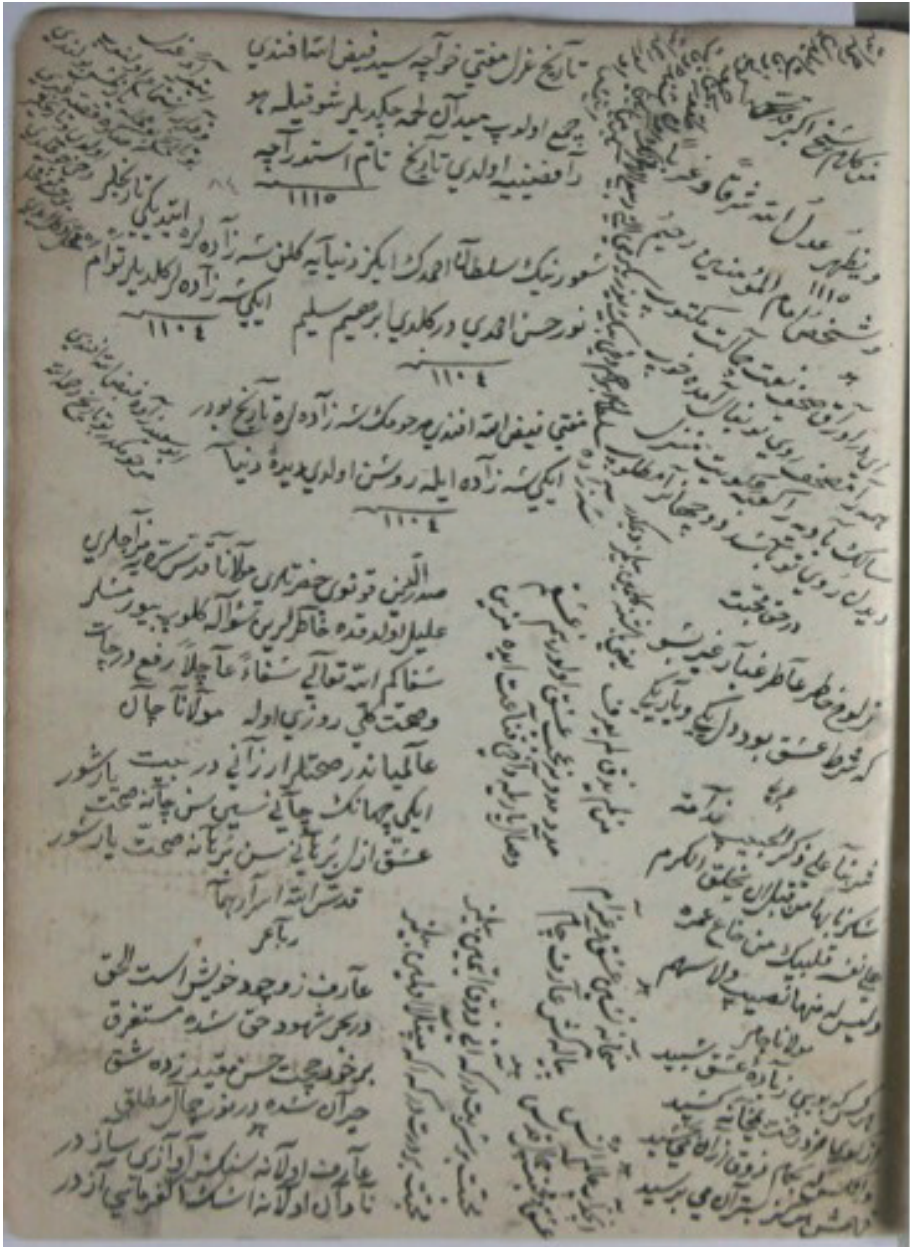
Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi 3463, Sayfa 826

Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi 3463, Sayfa 83a

Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi 3463, Sayfa 83b

Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi 3463, Sayfa 84a

